

SANAYİ DEVRİMİNİN BUTİK SERAMİK ÜRETİMİNE ETKİSİ

The Effect of The Industrial Revolution on Boutique Ceramic Production

Firdevs Müjde GÖKBEL¹, İsmet YÜKSEL²

ÖZET

Hızla büyüyen Dünya nüfusu, her dönem farklı ihtiyaçları gündeme getirmiştir. 16.yy.dan itibaren Avrupa’da görülen hızlı nüfus artışı, tarımsal gelişmeler, köyden kente göç ve tüketim ürünlerine olan talebin artması gibi etmenler Sanayi Devrimi’nin başlamasına neden olmuştur. Özellikle buhar gücü ile çalışan makineler endüstrileşme yolundaki en önemli buluşlar arasında yer almıştır. Avrupa’da başlayıp Kuzey Amerika, Japonya ve sonrasında tüm Dünya’ya yayılan devrimin olumlu ve olumsuz birçok getirisi olmuştur. Çoğu sektörde olduğu üzere yerel atölyelerde de el ile üretilen sınırlı sayıda seramik ürünler yerini fabrikasyon üretimlere bırakmıştır. Mevcut talebi daha hızlı bir şekilde karşılayan yeni sistemde, özellikle yapılarda kullanılan iç ve dış mekân seramik ürünlerinin kolaylıkla üretilmesi avantaj sunarken, sofa ve süs eşyalarındaki endüstriyel ürünlerin estetik bakımdan değer kaybederek tek düze bir görünüm sergilediği izlenmektedir. Araştırma kapsamında literatür taraması yapılarak Sanayi Devrimi’nin nedenleri ve oluşum süreci irdelenerek butik seramik üretimine etkileri incelenmiştir. Araştırma neticesinde gündelik yaşamın ivme kazanan döngüsünde geliştirilen endüstriyel üretim yöntemleri ile gerçekleştirilen ürünlerin oluşan talebe olumlu cevap verdiği, ancak estetik bakımdan ürünlerin özgünlüğünü kaybettiği gözlenmektedir. Diğer taraftan söz konusu süreçte yapılan üretimlerin nitelik bakımından sorgulandığı dikkat çekmektedir. Beraberinde ise endüstriyel üretim çerçevesinde tasarım, tasarımcı gibi yeni kavramların ortaya çıktığı aynı zamanda sanat eğitimi veren okulların açılarak seramik üretiminde nitelikli bir seyrin sürdürülmesine çalışıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi devrimi, endüstriyel seramik, fabrikasyon üretim, butik üretim, seramik sanatı.

ABSTRACT

The rapidly growing world population has brought different needs to the agenda in every period. Factors such as rapid population growth, agricultural developments, migration from village to city, and the increase in demand for consumer products in Europe since the 16th century led to the start of the Industrial Revolution. Especially steam powered machines were among the most important inventions on the way to industrialization. The revolution, which started in Europe and spread to North America, Japan and then the whole world, had many positive and negative returns. As in most sectors, the limited number of ceramic products produced by hand in local workshops have been replaced by fabricated productions. In the new system, which meets the current demand more rapidly, it is observed that the industrial products in tableware and ornaments lose their aesthetic value and exhibit a uniform appearance, while the ease of production of indoor and outdoor ceramic products, especially used in buildings, offers an advantage. Within the scope of the research, the causes of the Industrial Revolution and its formation process were examined by making a literature review and its effects on boutique ceramic production were examined. As a result of the research, it is observed that the products produced with the industrial production methods developed in the accelerating cycle of daily life respond positively to the demand, but the products lose their originality in terms of aesthetics. On the other hand, it is noteworthy that the productions made in the said process are questioned in terms of quality. Along with it, it is seen that new concepts such as design and designer emerged within the framework of industrial production at the same time, schools providing art education were opened and an attempt was made to maintain a qualified course in ceramic production.

Keywords: Industrial revolution, industrial ceramics, fabricated production, boutique production, ceramic art.

1. ORCID: 0000-0002-2034-9061

1. Doç., Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, mgokbel@kastamonu.edu.tr
2. Doç., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, ismet.yuksel@dpu.edu.tr

2. ORCID: 0000-0002-1686-4749

*İlgili makale, Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından 16-20 Kasım 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen “ARİTMİ” temalı 1. Uluslararası Sanat Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

The human population has increased continuously since ancient times, with great losses from time to time. The rapid growth of the world population has revealed different needs in every period. At first, the human being, who did not know how to produce, made a living by only collecting and hunting and consuming. Later, human beings, who moved from a nomadic life to a settled order, started farming and took the first production activity. Mankind, who learned to process metals in time, perhaps took the roots of the first industrial activity. The rapidly growing world population has revealed different needs in each period. Since the 16th century, factors such as rapid population growth in Europe, agricultural developments, migration from village to city and the increase in demand for consumer products have been the main reasons for the start of the Industrial Revolution. In addition, machines working with steam power were among the most important inventions on the way to industrialization. The industrial revolution, which started in Europe and spread to North America, Japan and then to the whole world, had many positive and negative returns. As in many sectors, the limited number of ceramic products produced by hand in local workshops have been replaced by fabricated productions. The new system met the current demand more quickly. The fact that interior and exterior ceramic products used in buildings can be easily produced has created an advantage. It is observed that industrial products in tableware and ornaments lose their aesthetic value and exhibit a uniform appearance. A literature review was conducted within the scope of the research. Then, the causes of the Industrial Revolution and its formation process were examined and its effects on boutique ceramic production were examined. As a result of the research, it is seen that many different industrial production methods have been developed with mechanization in the accelerating cycle of daily life. It has been observed that the developed industrial production methods respond positively to the intense demand. The industrialization period, in which products were produced at less cost, also had different benefits. It was observed that the products produced lost their originality in terms of aesthetics in the period that revealed disadvantages as well as advantages. The productions, which offer a uniform and ordinary appearance, have brought the concept of design in production to the agenda. Thus, art education has become important and gained a different dimension. When evaluated in terms of workforce, unfortunately, it is observed that it causes the birth of the working class and its rights are neglected. As a result, it is obvious that industrial production is necessary at certain points in today's world. Only in this way will it be possible to meet the needs of the increasing world population. On the other hand, it is necessary to save the productions from monotony and to encourage boutique productions that include aesthetic elements. It is thought that this situation is important in terms of transferring the art of ceramics to future generations, ensuring its continuity and preserving its quality.

GİRİŞ

Eski çağlardan günümüze Dünya nüfusunun sürekli artmasıyla birlikte her dönemde farklı gereksinimler açığa çıkmıştır. İlk başlarda üretim yapmayı bilmeyen, göçebe olarak yaşayan insanoğlu hayatını sadece toplayıcılık ve avcılık ile idame ettirmiştir. Göçebe yaşamdan yerleşik düzene geçmesiyle tarım yapmaya başlayarak ilk üretim faaliyetine de adım atmıştır. Zamanla maden işlemeyi öğrenen insanoğlu belki de ilk endüstriyel faaliyetin de köklerini atmıştır. Endüstri devrimine değin insanoğlu, küçük ölçekli işletmelerde daha ziyade el gücü ile sınırlı sayıdaki üretimlerini sürdürmüşlerdir. Sanayi Devrimi, toplumların birtakım ihtiyaçları neticesinde kendini gösteren, olumlu ve olumsuz etkileriyle tüm dünyanın etkilendiği bir süreç olarak birçok alanı etkisi altına almıştır. Toplumların özellikle artan nüfusla birlikte beliren gereksinimleri, onları farklı yapılanmalara yönelmeye itmiştir.

Araştırmanın başlangıcında, söz konusu çalışmanın temelini teşkil eden kavramlardan biri olan butik kelimesinin irdelenmesi yerinde olacaktır. Butik kelimesinin kökeni Fransızca'dır. Butik, temel olarak "bünyesinde niş ve benzersiz ürünler satan küçük perakende mağazaları" ifade etmektedir. Söz konusu mağazalar "sınırlı sayıda üretilmiş ürün satışı" gerçekleştirmektedir. Bu ürünler özgün yapıda olup özenle hazırlanan tasarım ürünleridir. Bu nedenle daha yüksek fiyatlarda satışı gerçekleştirilmektedir (URL-1). Butik kelimesi Türk Dil Kurumu'nun büyük Türkçe sözlüğünde "giyim eşyası satılan yer" olarak geçmektedir. Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedisinde ise bahsi geçen kelimenin "Fransızca'dan Türkçe'ye yerleştiği, "boutiqua" kelimesinden gelmiş olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda "özel bir modelden az sayıda üretilmiş özgün giysi, aksesuar vb. satan gösterişli dükkân" şeklindeki tanımına yer verilmektedir. Son zamanlarda ise; butik kelimesi bahsi geçen anlamını aşarak "özel olan pek çok ürün" için kullanılmaya başlamıştır (Baş ve Yaman, 2015: 109). Butik kavramı bugün birçok hizmet sektörünün alanına girmiş olup bu alan dahilinde müşteri odaklı faaliyetler bütünü içinde değerlendirilmektedir. Bunlardan biri Türk Dil Kurumu'nun da bizzat tanımladığı; "Butik Otel" dir. Hizmet sektörü geliştikçe Butik kavramı Tarım, Eğitim-Öğretim, Gıda, Sağlık, Lojistik gibi birçok alanda görülmeye başlamıştır (Kaya, 2020: 28). Butik seramik ifadesinin literatürde yer aldığı ilk yayınlardan biri ise Chang Liu'nun 2020 yılında Lateral Kültürel Çalışmalar Derneği'nin Lateral Dergisi'nde yayımlanan "Çin'de Siyasi Güç ve Kültürel Eserlerin Endüstriyel Gelişimi" isimli makalesidir. İlgili yayında Jingdezhen'in seri üretimi ile Longquan'ın butik seramik üretimi kıyaslanmaktadır.

Konu kapsamında üzerinde durulacak kavramlardan bir diğeri de "Stüdyo Çömlekçiliği" (Studio Pottery)'dir. Stüdyo Çömlekçiliği ve butik seramik üretimi arasında birtakım benzerlikler ve farklılıklar yer almaktadır. Ticari bakımdan üretim yapan çömlekçilerin daha az zamanda ürün ortaya koyma kaygıları mevcuttur. Stüdyo çömlekçileri ise; daha ziyade üretilen ürünlerin estetik yönünü ve özgünlüğünü ön planda tutmaktadır. Üretilmiş ürünlerin dikkat çeken yönü tekilliğini koruyan tasarımlar olmalarıdır. Başka bir ifadeyle "türünün tek örneği" oldukları manasını taşımaktadır. Dolayısıyla bir çömlekçi genel olarak seramik malzeme ile üretim yapan bireysel bir zanaatkarı ifade ederken, stüdyo seramikçisi ise genelde tek seferlik ürün üreten öte yandan çanak-çömlek üretimi de yapan kişilerdir (thesprucecrafts.com: Peterson'dan aktaran: Ölmezoğlu ve Yardımcı, 2021: 485-486).

Butik seramik üretimiyle ilişkili en önemli hareket ise; 19. yy. İngiliz seramik alanında ortaya çıkmış "Sanat Çömlekçiliği" (Art Pottery) Hareketi'dir. İlk olarak 1860'lı yıllarda Fransa'da ortaya çıkan, daha sonra İngiltere'yi etkileyen "Sanat Çömlekçiliği" geleneksel sofraya eşyalarının haricinde, sanatsal özellik barındıran vazo, sürahi, kâse vb. işlevsel ürünleri ve dekoratif seramik formları etkilemiştir. Sanat Çömlekçiliği Hareketi aynı zamanda fabrikalarda da görülmüştür. Ancak seri üretimde yer almayıp söz konusu fabrikaların bünyesindeki ayrı departmanlarda tasarımcıların tasarlayarak kalifiye elemanların üretmesi şeklinde planlanmıştır. Küçük ölçekli atölyelere bakıldığında kaliteli ve estetik el yapımı ürünler üretildiği dikkat çekmektedir. Bahsi geçen hususlar göz önüne alındığında benzer tavırların ve ilkelerin var olmasına karşın "Sanat Çömlekçiliği"nin "Stüdyo Çömlekçiliği" ile karıştırılmaması gerektiği unutulmamalıdır. Bununla beraber kronolojik bakımdan Sanat Çömlekçiliği'nin daha sonra ortaya çıkan Stüdyo Çömlekçiliği'ne ilham vermesi olasılığı yüksektir. Bahsi geçen hareketin Fransa'da yer alan öncüleri arasında Ernest Chaplet, Théodore Deck, Jean Carriès ve Auguste Delaherche bulunmaktadır (Şensılay Sarıkaya, 2022: 164).

Bir sonraki bölümde detaylı şekilde nedenleri aktarılacak olan söz konusu süreç, özellikle el ile yapılan sınırlı bir otomasyon ve belirli sayıdaki butik seramik üretimin yerini devasa makinalara bıraktığı, tüketim şeklinin ve beğenilerin değiştiği, aynı zamanda ortaya çıkan sonuçlarıyla farklı fikirlerin doğmasına ve sanat eğitiminde

çeşitli yaklaşımların meydana gelmesine yol açan bir dönemdir.

1.Sanayi Devrimine Zemin Hazırlayan Nedenler

Toplumların ilkel yöntemlerle yaptıkları tarımsal üretimden bilgi toplumuna dönüşebilmesi için belli bir gelişim sürecini yaşaması gereklidir. Sanayileşme olarak adlandırılan dönemin ise bahsi geçen sürecin bir alt kümesi olarak değerlendirilmesinde fayda vardır. Sanayi Devrimi'nin butik seramik üretimine olan etkilerini incelemeye başlamadan önce, söz konusu devrimin başlamasındaki faktörlerin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle 17. ve 18.yy.da hem Avrupa'nın hem de İngiltere'nin hangi durumda olduğu önem arz etmektedir. 18.yy. genel itibariyle Avrupa kıtasında gerilimin yükseliş gösterdiği bir dönemdir. Bu yüzyılda, İngiltere ve İspanya arasındaki savaşlar başlar ve çok geçmeden ilgili süreci 30 Yıl Savaşları takip eder. Savaşın yanı sıra İngiltere'de 1651'e değin üç kuşak boyunca sürececek olan iç savaşlar baş gösterir. Devamında Dokuz Yıl Savaşları ve Jakoben Savaşları başlayarak 18.yüzyıla sızır. İngiltere, Fransa'yla çoğu kez savaşmasının yanında Kral George Savaşı, Jakobenlere karşı mücadele ve Hindistan Savaşı gibi zorlu badireleri geride bırakırken, yaşadığı tüm yorgunluğa rağmen 7 Yıl Savaşları'nda yer alır. Asrın sonlarına doğru Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi yaşanmış ve bu önemli olay, yalnızca İngiltere'yi değil; Avrupa ve dolayısıyla tüm dünyayı etkisi altına alan düşüncelere sebebiyet vermiştir. İngiltere'de savaşların ötesinde 10.yy.dan başlayarak 8 asır boyunca birçok alanda çeşitli gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlar sırasıyla yeni fikirler, sosyal konum, demografi, coğrafya ve iktisadi faktörlerdir. Aydınlanma hareketiyle İngiltere'de bilimsel düşünme teşvik edilerek zanaatkarların bilimsel yolla üretime uyum sağlamaları amaçlanmıştır. Böylelikle İngiltere'de teknolojik gelişmeler başlayarak Sanayi Devrimi'nin ilk adımları atılmıştır. Sosyal konum itibariyle İngiltere halkının bir nebze istikrarlı oluşu, istikrarlı bir pazara ve sömürgeler arasında güvenli bir ticarete neden olmuştur. Böylelikle üretim tesisleri sayıca artarak aynı zamanda hacim ve nitelik bakımından ilerlemiş, ancak bu gelişmeler işçilerin çalışma şartlarını iyileştirmeyerek işçi sınıfı anlayışının ortaya çıkmasına ve işçi hakları bakımından reformist hareketlere sebebiyet vermiştir. Demografik bakımdan incelendiğinde ise; savaşlarda büyük kayıplar veren İngiltere'nin, "Kara Ölüm" yani "Veba Salgını" ile neredeyse nüfusunun yarısını kaybettiği görülmektedir (Arslan ve Demirağ, 2017: 4). Londra, 1348'den başlayarak 17. yy.ın ortalarına değin neredeyse 300 sene boyunca 20 yıllık aralıklarla ortaya çıkan veba salgını (Resim 1) ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (URL 2). Genellikle toplumlarda meydana gelen savaşların, nüfus artışlarının, birtakım doğa afetlerinin, iklimsel anormalliklerin, kıtlık-yoksulluk temelli olumsuz durumların ve çevre kirliliğinin salgınların oluşmasına neden olabildiği görülmektedir (Parıldar'dan aktaran: Gökbel: 2021: 53).

Resim 1. Veba Salgını, İngiltere, (URL 2).

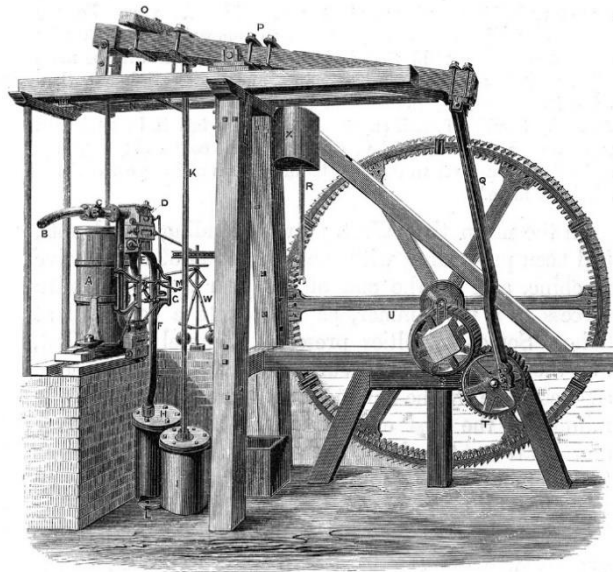
Bu durum iş gücü potansiyeli azalan İngiltere'de işçi sınıfının tekrar önem kazanmasına ve işçiler tarafından talep edilen hakların (Resim 2) kabul edilerek kölelik sisteminin ilk kez sonlanmasına neden olmuştur. Coğrafi bakımdan değerlendirildiğinde ise, İngiltere'nin ada ülkesi oluşunun, rakiplerine nazaran savunma giderlerinin daha az olmasına ve böylelikle kaynaklarını daha ziyade sermaye ve iş gücüne ayırmasına fırsat tanımıştır. Bahsi geçen faktörler neticesinde İngiltere'de bankacılık hızla ilerlemiş, kapitalizm bağlamında güç birliktelikleri gereklilik arz ederek şirket ortaklığı gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Bu ve buna benzer faktörler iktisadi bakımdan İngiltere'yi güçlendirmiştir. Netice itibariyle İngiltere'nin Sanayi Devriminde pilot ülke konumunda bulunmasının en önemli

nedenleri arasında; aydınlanma ve bilimsel yöntemlerin yaygınlaşması, İngiltere toplumunun örgüsüyle demografik yapıyı etkileyen unsurlar, coğrafi ve ekonomik unsurlar sayılabilir (Arslan ve Demirağ, 2017: 4).

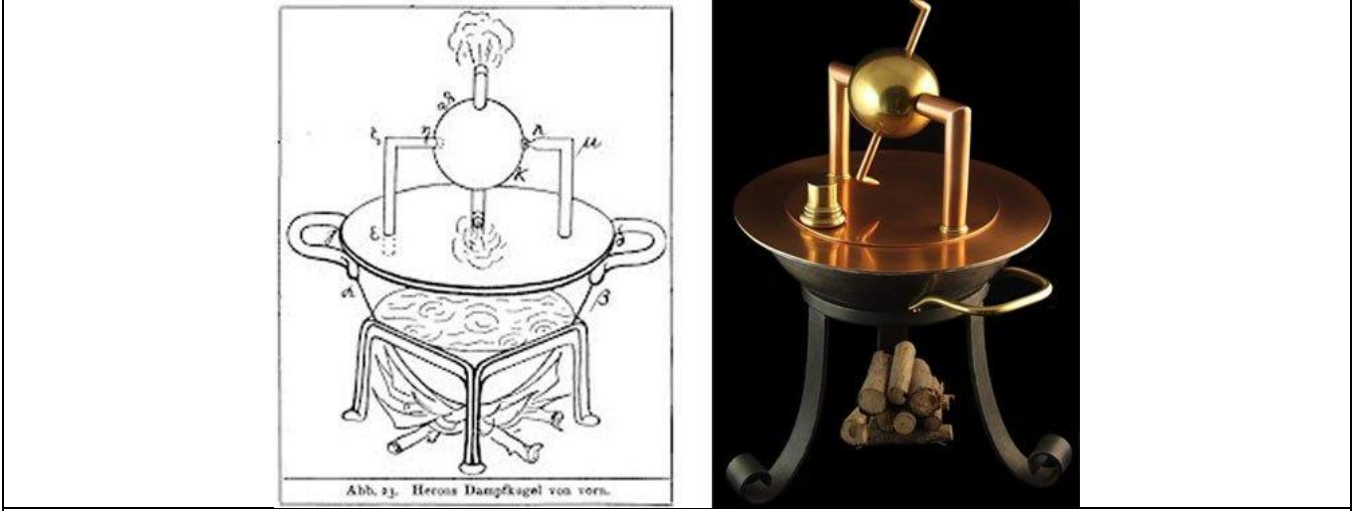

Resim 2. İşçi Sınıfının Hak Arayışı, İngiltere, (URL 3).

Sanayi Devrimi, bir diğer tabiriyle Endüstri Devrimi, Avrupa’da 18.-19. yüzyıllarda bilimsel gelişmeler ve teknolojik keşifler aracılığıyla üretimlerin fabrikasyon hale gelmesini tanımlayan bir süreçtir. Bu noktada en önemli olan durum, makine gücünün keşfiyle üretim safhasında insan ve hayvan gücüne olan ihtiyacın azalarak yerini yüksek güçteki makinelere bırakmasıdır (Resim 3). Buna dair en önemli buluş ise İskoçya’da 1763 yılında James Watt’ın buharlı makineyi icat etmesidir. Söz konusu icat, üretimde makine gücüne geçmenin dönüm noktası ve sanayi devriminin adeta itici gücünü teşkil etmiştir. Watt’ın bu buluşunda buhar, kapalı bir hacimde genişletilerek mekanik enerjiye dönüştürülmekte idi. Buhar makinasının tarihte bilinen ilk örneğini ise İskenderiyeli Heron (MS. 10-70) gerçekleştirmiştir. Heron’un buhar makinası o dönemde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Öte yandan Heron’un söz konusu ilk üretimi, yaklaşık 1700 yıl sonra sanayi devriminin odağını oluşturan devasa güç sağlayıcısı termik makinaların geliştirilmesinde öncü olacaktır (Külcü, 2016: 33).

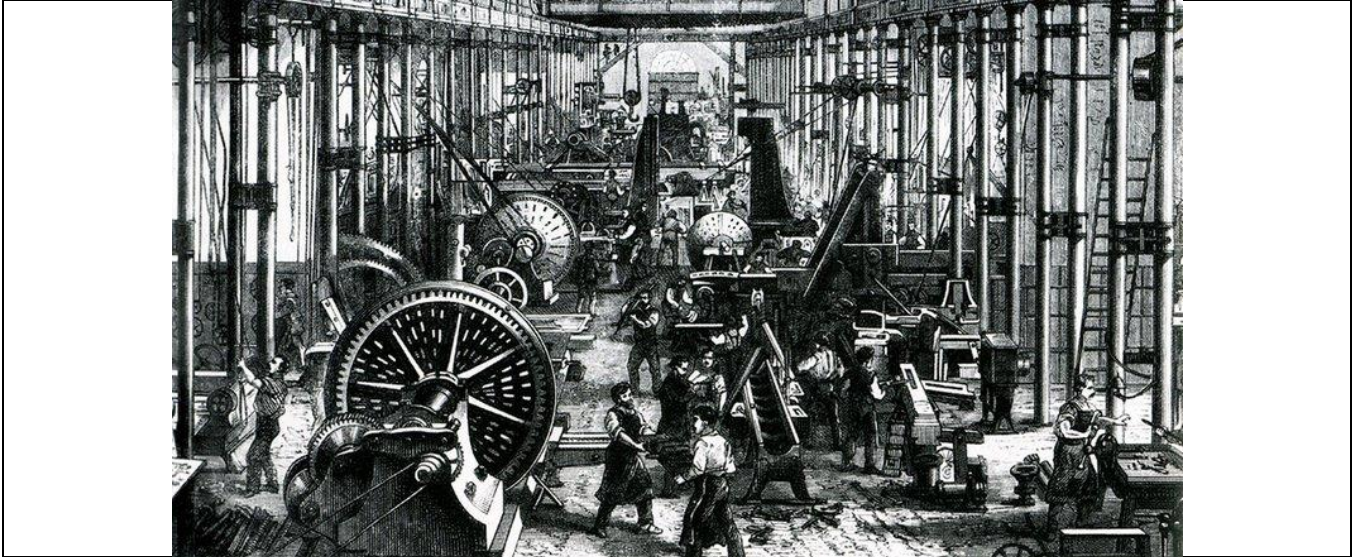

Resim 3. James Watt, Buhar Motoru Tasarımı, 1763, (URL 4).

Resim 4. İskenderiyeli Heron tarafından yapılan buhar türbini ve günümüzdeki düzenlemesi, (URL 5).

Sanayi toplumunun sınırlarının kati şekilde belirlenmesi tarihsel bakımdan güçtür. Üretimde makinelerin yaygınlaştığı, kitlesel üretime geçilen (Resim 5) ve işçi sınıfının doğmasına neden olan dönemde sınıfsal ilişkiler de belirginleşmiştir. Üretimin artması kadar aynı zamanda tüketim de fazlaşmıştır. Söz konusu süreç, tüm etmenleriyle ticaret ve toplum yaşamında büyük değişikliklere neden olurken aynı zamanda köyden fabrikaların olduğu kentlere doğru göç olgusunu da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan yeni sınıflanma ile farklı ideolojiler de doğmuştur (Özer, 2019: 11). 19.yy.ın ikinci yarısıyla birlikte geniş halk kitleleri sanayi merkezlerinde toplanarak yeni toplum biçiminin oluşmasına neden olmuşlardır. Öte yandan insanların kullandıktan sonra atılan plastik bardak ve tabak gibi ürünleri tercih ederek tüketilen bir beğeniye yöneldiği görülmüştür. Söz konusu ortamda sanatçı topluma yabancılaşmış ve sanat eserleri gelenekselden uzaklaşarak modern sanat anlayışıyla yeni biçimlere dönüşmüştür (Özer, 2019: 13).

Resim 5. Sanayi Devrimi ile Kitlesel Üretim, (URL 6).

Uygarlık tarihinin seyrini değiştiren bazı dönüm noktaları mevcuttur. Bunlardan en önemli olanı da şüphesiz, yukarıda ayrıntılarıyla değinilen Sanayi Devrimi'dir. Diğer yüzyıllara nazaran, Sanayi Devrimi ile uygarlık tarihindeki değişim ve gelişmelerin çok hızlı gerçekleştiği görülmektedir. Sanayi devriminden önce Avrupa'da mutlakiyetçi anlayış altında merkezi yapıların daha güçlü olduğu, söz konusu dönemle birlikte Rönesans ve Aydınlanma çağlarının devamı niteliğindeki modern bilginin ve bilimin daha sistemli vaziyette ekonomiyle bütünleştiği izlenmektedir. Böylelikle ekonomik faaliyetler kapsamında yerel unsurlar, yerini ulusal ve uluslararası pazarlara bırakmıştır (Deane, 2000'den aktaran: Akagündüz, 2016: 422).

2.Sanayi Devrimi ve Butik Seramik Üretimi

Bu dönemde çoğu sanat ve meslek, zanaatkârlar tarafından yapılmaya devam eder ancak sermaye hala aynı kişilerin elindedir. Geniş bir alana sahip olan el sanatları, kapitalizmin etkisi altındadır. Sonunda onlar da adım adım kar arayışı içine girerler. Hem işçi hem de eski ustalar dernek kurarak örgütlenmeye başlar. Böylelikle kendileri ve mensupları için mücadele ederler. Ekonomik ve sosyal bakımdan büyük sorunlarla karşılaşan esnaf loncalarında, kendi içinde çatışmalar başlar. Her ne kadar el sanatları var olmaya çalışsa da yapısı zayıflar ve kapitalizmin baskısıyla biçim değiştirir (Hamitoğulları, 1982: 50). 1851’de dünyanın en kalabalık şehri 2 milyondan fazla nüfusu ile İngiltere’dir. Söz konusu kent sanayi devrimini başlatarak dünyanın en güçlü ekonomisini oluşturmuştur. Seri üretimlere dönük tasarımların da altını çizen İngiltere, Londra’da 1 Mayıs-15 Ekim 1851 tarihleri arasında İlk Dünya Fuarı niteliğine sahip “Büyük Sergi”yi organize etmiştir (Resim 6). Lokomotiften sandalyeye birçok endüstriyel ürünün yer aldığı fuarı 14.000’den fazla kişi izlemiştir (Karabacak ve Dilmaç, 2021: 33). Söz konusu sergide birçok ülkeden katılımcıya yer verildiği bilinmektedir.

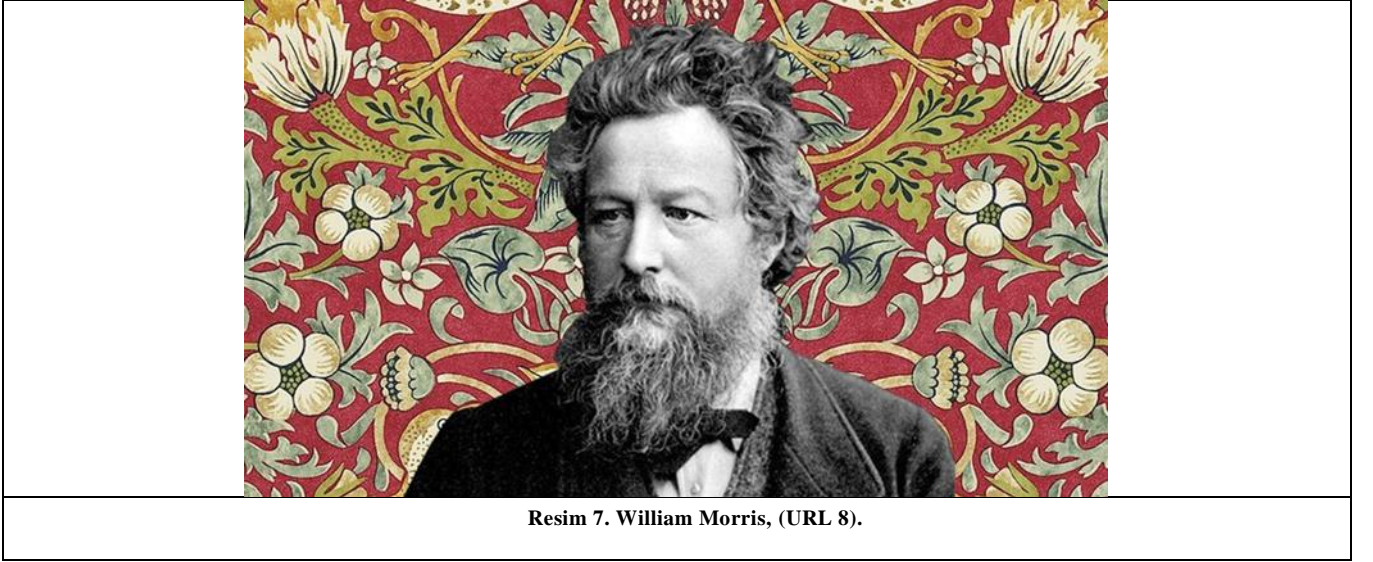
Resim 6. Büyük Sergi, Londra, 1851, (URL 7).

Endüstri Devrimi öncesinde yapılan üretimler incelendiğinde, teknik yetersizlikler nedeniyle ürünlerin uzun yıllar boyunca etkili bir değişim göstermediği görülmektedir. Yeni dönemle birlikte teknoloji gelişerek üretim makineleri devreye girmiş ve yapılan tasarımların hayata geçirilmesinde kolaylık sağlanmıştır. Özellikle silah tasarımı ve üretiminde yaşanan gelişmeler, seri üretimin başlamasında önemli olmuştur. Önceleri tamamen insan gücü ile üretilen ürünler, makineler tarafından üretilmeye başlamış, insan eline ancak çok gerekli olduğu zamanlarda başvurulmuştur. Makineleşme sayesinde hızlı üretim artarken, estetik değerden uzaklaşma söz konusu olmuştur. Endüstriyel yolla üretilen ürünlerin de estetik kaygı taşınması gerektiği düşüncesi, Arts and Crafts, Art Nouveau, De Stijl ve Bauhaus gibi akımların doğmasına, bu yolla endüstriyel tasarım kavramının oluşmasına neden olmuştur (Yüksel, 2018, 1249-1250).

Endüstri Devrimi’nden önce İngiltere’de çömlekçi atölyelerinde sürdürülen geleneksel seramik üretimi hız kazanmakla beraber ucuz bir üretim tarzına bürünmüştür. Bunun sonucu olarak gösterişli ancak tek düze ve yozlaşmış üretimler meydana gelmiştir. Sanayi devriminin seramik üretimindeki etkisi ancak teknik ve hızlı üretim bakımından gelişme göstermiştir. Sanayi devriminin söz konusu olumsuz etkilerine ilk tepki ise; William Morris’ten gelmiştir (Resim 7). Endüstri Devrimi’ni “insanoğlunun kendisine sunduğu en büyük felaket” olarak tanımlayan Morris, insan emeğine saygı gösterilmesi ve maddeye doğru yaklaşılması amacıyla Türkçe’ye “El Sanatları ve Sanat Akımı” olarak çevrilen “Arts and Crafts Movement” hareketini başlatmıştır (Tansuğ, 1988; Ağatekin 1993; Tansuğ, 1999; Turan, 2009; dan aktaran: Salman Çevik, 2015: 80-81). Arts and Crafts Hareketi’nin ortaya çıkmasının temelinde sanayi üretiminin doğurduğu doğallıktan uzak mükemmeliyetçi tavrın sanatçıları primitif ve gerçek dışı arayışa

sürükleyerek “soyut” kavrama yönelmeleri nedeni yer almaktadır. Arts and Crafts Hareketi’nin başlamasının odağındaki bu düşünce tarzı, ilk olarak Romantizm, daha sonra ise İzlenimcilik Akımı ile sanat alanında Modernizm Hareketi’nin başlangıcını teşkil etmiştir (Önal, 2015: 40).

Arts and Crafts Hareketi (Sanat ve El Sanatları Hareketi) modernist felsefenin temellerinden biri olmasına rağmen, el yapımı nesnelerin endüstriyel üretime kıyasla nispeten maliyetli olacağı, bu sebeple de varlıklı bir izleyici kitlesine satılacağı düşünülmektedir. Sosyalist William Morris bile, Sanat ve El Sanatları Hareketi’nin, zenginler için biblolar yapılması ile sonuçlandığını kabul etmiştir (Vecchio, 2001: 9).

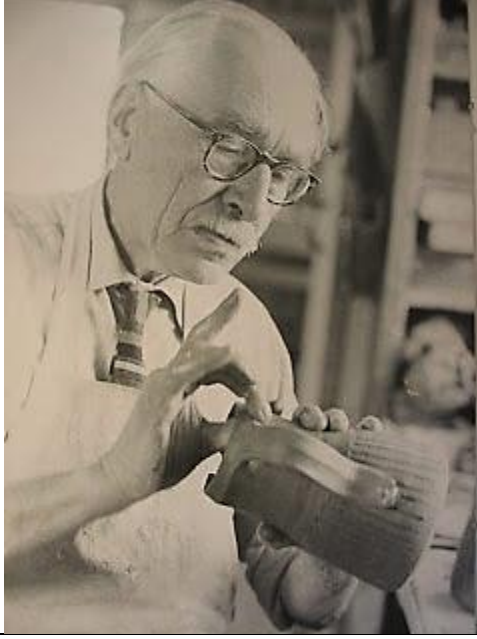

Resim 7. William Morris, (URL 8).

Arts and Crafts Hareketi, el sanatlarına olan duyarlılıkla yoluna çıkmış, böylelikle daha kaliteli ve zevk barındıran ürünlerin ortaya konmasına neden olmuştur. Aynı zamanda çağdaş seramiğin endüstride kendisine yeni pazar olanakları yaratmasına, öte yandan sanat okulları ve akademilerin açılmasına sebep olmuştur (Kura, 1989: 7-8).

Uzakdoğu’ya bakıldığında ise; başlangıçta soylular için gerçekleştirilen üst düzey butik seramik ürünlerin yapımında, devlet güdümlü ekonomi stratejisi doğrultusunda üretimi maksimum seviyeye çıkartmak amacıyla fabrikasyon sisteme geçildiği görülmektedir. Bu süre zarfında, Jingdezhen'deki seramik endüstrisinin rolü, Çin vatandaşlarına evde kullanacakları seramik ürünleri sağlamaktır. Jingdezhen belediye hükümeti, porselen endüstrisi üretim ve geliştirme planı doğrultusunda 1950'den 1962'ye kadar merkezi hükümetin gereksinimlerinin karşılanması için günlük kullanıma yönelik porselen üreten bir dizi işletmeyi arka arkaya kurmuştur. Söz konusu seramik fabrikalarına "On Porselen İşletmesi" adı verilmiştir. Jingdezhen seramik endüstrisi; şehrin kalkınma politikası ve stratejisi için hızlı bir endüstriyel üretimi hedeflemiştir. Ancak Longquan ise, kâr odaklı ve büyük hacimli üretime odaklanmak yerine ortaya konan eserlerin kültürel özünü ve sembolik değerini büyük ölçüde vurgulamış ve korumuştur. Jingdezhen, düşük sembolik değere sahip ancak toplam çıktı değeri yüksek eserler üretme yolunda ilerlemiştir. Longquan ise giderek daha fazla butik hale gelmiştir. Az miktarda seramik üretimi, yüksek sembolik değeri ve nispeten düşük toplam çıktısı olan seramik stüdyoları çalışmalarını yürütmüştür. Jingdezhen’in seri üretimi, şehrin üretim hacmini ve kentsel alanda standartlaştırılmış yönetimi kazandırmaktadır. Longquan’ın butik üretimi, yalnızca geleneksel miras becerilerini korumakla kalmayıp aynı zamanda yerel zanaatkarları da büyük ölçüde geliştirmiştir (Liu, 2020: 5-8).

İlgili süreçte Uzakdoğu’da yapılan seramik eserleri Batı’ya taşıyan bazı öncü seramik sanatçıları ile karşılaşmaktadır. Önemli isimlerden biri olan Bernard Leach, Japonya’ya resim öğretmeni olarak gitmiş, sonrasında çömlekçi olmaya niyetlenmiştir. Leach, Uzakdoğu’daki tüm tecrübesini İngiltere’ye taşıyarak seramiğin üretim safhasındaki tüm işlemlerini kendi gerçekleştirmiştir (Resim 8). Böylelikle sır ve form mükemmelliğini araştırarak uygulamalar gerçekleştiren çağdaş bir sanatçı kimliği ortaya koymuştur. 1940’da kaleme aldığı “Bir Çömlekçinin Kitabı” isimli eseri, seramik literatüründe ilk klasikler arasındaki yerini almıştır (Tansuğ, 1988; den aktaran: Salman Çevik, 2015: 80-82).

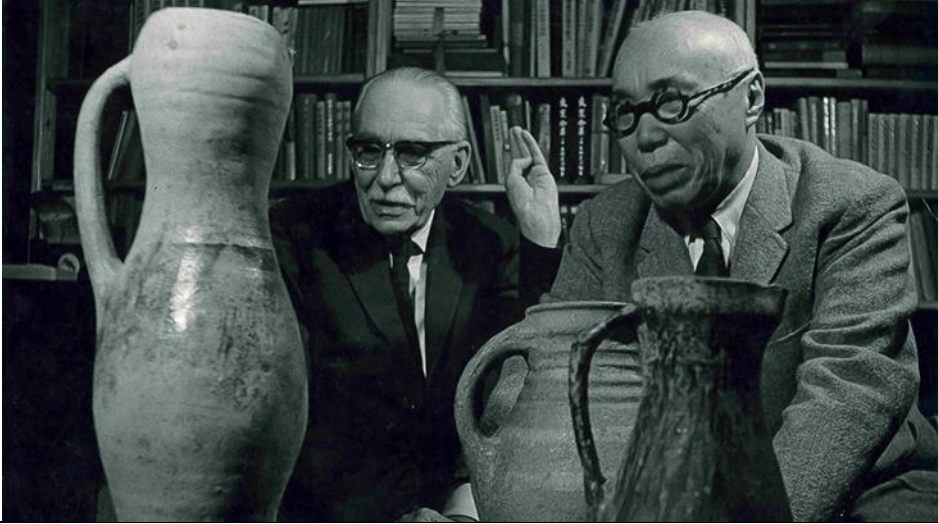
Resim 8. Bernard Leach, (URL 9).

Bernard Leach çömlekçiliği toplumda dönüştürücü gizli bir etkiye sahiptir. Frankfurt okulunun topluma yabancılaşma uygulayan sanat yapıtına yüklediği söz konusu dönüştürücü güç Leach'in önermesinde hayatın içine sızıp günlük kullanım objelerinin içine saklanmış durumdadır. Leach'in seramiklerinde rötuşlanmamış ürünler, üretim sürecine dair izleri temsil etmektedir. Böylelikle endüstriyel üretimlerden silinmiş olan emeğin izlerine vurgu yapılır. Öte yandan bu durum pastoral yaşam alternatifini canlı tutmaktadır. Temelde bahsi geçen seramik ürünler, sanatın ütöpik arzularını tek bir eserde yansıtmak yerine seri üretim metotlarıyla sanat yapıtının adeta birer askerleri gibi rol üstlenirler. Böylelikle hem müzelerin hem de sanat simsarlarına mecbur kalmaktan kaçınarak kapitalizmi eleştirirler ve gelenekleri de yüceltirler (Ata, 2010: 97).

Bernard Leach, Japonya'da seramik sanatçısı Shoji Hamada (Resim 9) ile tanışmıştır. Uzakdoğu seramiğinin önemli isimlerinden olan Hamada, geleneksel üretim yöntemlerini kendine has şekilde uygulayan bir sanatçı idi. Leach ve Hamada birlikte İngiltere'ye dönmüşlerdir. Daha sonra Leach'in kurduğu "Leach Pottery" isimli atölyede birlikte çalışmışlardır (Resim 10). Endüstriyel üretimin sıradan ürünlerinin yanında kullanıma dönük geleneksel ve dekoratif üretimler yapan söz konusu iki sanatçı, birçok sanatçıya da öncü olmuşlardır. Çömlekçi tornasının kullanımı ile hem daha hızlı bir üretim, hem de sanatsal açıdan zevk barındıran üretimler gerçekleştiren Leach ve Hamada, birçok öğrenci de yetiştirmiştir (2011'den aktaran: Gökbel ve Kaya, 2020: 152).

Resim 9. Shoji Hamada, (URL 10).

Resim 10. Bernard Leach (solda) ve Shoji Hamada (sağda), (URL 11).

Sanatçıların eserleri, günümüzde hala pek çok sanatçıyı etkilemektedir (Resim 11-12) Sanayi Devrimi'nin tüm alanları sanatsal ve estetik değer bakımından olumsuz yönde etkilediği söz konusu dönemde, her iki sanatçının üretimi ve eğitime verdiği destek çok önemli olmuştur.

Resim 11. Shoji Hamada, "Shino", Fırça Dekoru, 11.5 x 10 cm. 4 1/2 x 4 inç, (URL 12).

Resim 12. Bernard Leach, "Sıçrayan Balık Tasarımlı Şişe", The Crafts Study Centre, University for the Creative Arts, (URL 13).

Batıda 18. yüzyılın sonlarında, II. Dünya Savaşı'nın ardından Arts and Crafts Hareketi ile seramik sektörüne ve seramiğe gösterilen ilgi artmış, teknolojinin ilerlemesi, seramiğin uluslararası platformlarda yer alması; resim ve heykel gibi farklı disiplinlerden sanatçıların da dikkatini çekmeye başlamıştır. Böylelikle seramik malzemenin incelenmesi ve niteliklerinin ortaya konulması bakımından birçok araştırma yapılmıştır (Kura, 1989; dan aktaran: Salman Çevik, 2015: 81-82).

Sanayi Devrimi'nin olgunlaşması ve Dünya tarihinde iz bırakmasında en önemli dönem 19. yüzyıldır. Belirli bir bölgede başlayıp daha sonra hızlı bir şekilde yayılan akım, modern teknolojideki gelişmeler adına çok önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Sanayi Devrimi, o döneme değin nüfus ve gelirin oldukça düşük seviyeli büyüme

oranlarına sahip olan ekonomisinden, Dünya nüfusunun ve kişi başına düşen gelirin önemli ölçüde yükselmeye başladığı tarihi bir dönüşüm sürecine girmiştir. Ekonomik büyüme, beraberinde sosyo-politik açıdan bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Üretim yöntemlerinin tamamen değiştiği, devletin iktisadi fonksiyonuna bakış açısının özel teşebbüse serbestlik sağlayacak biçimde dönüştüğü, ayrıca toplumda sınıflar arası tabakalaşmanın daha da belirginleştiği, köylerden kentlere ve sanayinin konumlandığı bölgelere yoğun şekilde göçün yaşandığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Ersöz'e göre bu bakımdan Sanayi Devrimi, kendi problemlerini ve karakterini yaratan, modern İngiltere'nin vahşi doğumu şeklinde tanımlanabilecek sosyal bir devrim olarak da nitelendirilebilmektedir (Ersöz, t.y. 32).

Endüstriyel üretim bir dönem yapılan ürünlerin estetik eksikliklerini vurgulayarak el sanatlarına dönülmesi gerekliliğini vurgulasa da Avrupa'da ortaya çıkan birçok sanat hareketi, zamanla edebiyat ve sosyal bilimlerin alanlarında yer alan sanatçıların artık teknoloji ile tanışması gerektiğini savunur hale gelmişlerdir. Arts and Crafts hareketinin temsilcileri Ruskin ve Morris, verilen sanat eğitiminin değişmesi ve geliştirilerek günlük yaşamın bir parçası olması gerektiğini savunmuştur. Böylelikle Arts and Crafts hareketi İngiltere'de "Uygulamalı Güzel Sanatlar Eğitimi" veren okulların açılmasına ve orta dereceli okulların ders içeriklerinde "İş Eğitimi" derslerine yer verilmesine neden olmuştur (Şahin, 1995'ten aktaran: Dilmaç: 3). İngiliz mucit Henry Cole (1808-1882) tüm bu gelişmeler ve oluşan ihtiyaçlar doğrultusunda 1847 yılında Art Manufactures'ı kurmuştur. Arts and Crafts Akımı'nın öncüleri John Ruskin ve William Morris ise fabrikasyon üretim ve makineleşmenin etkisiyle üretilen ürünlerin estetik zevkten ve kalite anlayışından uzak olması nedeniyle kaygı duymuştur (Whitford'dan aktaran: Dilmaç, 2015: 12).

SONUÇ

Toplumlar varlık gösterdikleri ilk andan itibaren sürekli gelişim içinde olmuşlardır. İlkel yaşamdan günümüz modern yaşantısına değin insanoğlu birçok aşamadan geçmiştir. Tarih öncesi dönemlerden neolitik çağ ile birlikte ilk kez tarım yaparak üretime başlayan insan, ateşin ve tekerleğin keşfiyle birçok icada kapı aralamıştır. Zamanla madeni işlemlerini öğrenen insanoğlu, endüstriyel üretimin tohumlarını ekerek tarihi devirlerle birlikte hızlı bir gelişim ve değişimin içine girmiştir. Dünyanın bugünkü haline gelmesinde her dönemin etkisinin olmasıyla birlikte özellikle 16. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen sosyal, demografik, coğrafi ve iktisadi değişimler 18. ve 19. yüzyıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimi'nin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Artan nüfusla birlikte oluşan ihtiyaç, daha hızlı bir üretim gerekliliğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte değişim geçiren iktisadi yapı, kapitalizmin temellerini atarak toplumları bilinçsiz tüketime sevk etmiştir. Söz konusu süreçten tüm sanat kolları gibi seramik de etkilenmiştir. Önceleri atölyelerde estetik kaygıyla üretilen ürünler, zamanla gösterişli ancak zevkten uzak sıradan üretilere dönüşmüştür. Bu noktada üretimlerin daha nitelikli olması adına Art Pottery, Arts and Crafts, Art Nouveau, De Stijl ve Bauhaus gibi sanat akımlarının ortaya çıktığı ve endüstriyel tasarım fikrinin oluştuğu görülmektedir. Stüdyo Çömlekçiliği (Studio Pottery) butik seramik üretimiyle ilişkili olup birtakım ayrımları da içinde barındırmaktadır. Stüdyo Çömlekçiliği endüstrinin sağladığı faydaları göz ardı etmezken, söz konusu akıma öncülük eden Sanat Çömlekçiliği (Art Pottery) hareketinin endüstri devrimi sürecinde makineleşmeye ve tek düzeliğe karşıt görüş şeklinde ortaya çıktığı izlenmektedir. El sanatlarının korunmasına yönelik bu hareketler, aynı zamanda çağdaş seramik üretiminin endüstride yer bulmasına ve sanat eğitimi veren kurumların açılmasına neden olmuştur. Uzakdoğu'da daha konservatif şekilde üretimi yapılan seramiklerin sınırları çözülmüş ve Avrupa'da üzerine çalışmalar yapılmıştır. İlerleyen süreçte seramik malzeme, disiplinlerarası sanatta da kendini göstererek farklı alandan birçok sanatçının tercih ettiği önemli bir malzeme olmuştur. Sonuç itibarıyla sanayi devriminin butik seramik üretimine en olumsuz etkisi başlangıçta ürünleri tekdüze hale getirmesi ve sıradan bir tüketim malzemesine dönüştürmesi olarak görülmektedir. Öte yandan ilerleyen süreçte ise ortaya çıkan bu üretimlerin sorgulanarak endüstriyel tasarım kavramının ortaya çıktığı ve sanat eğitimi veren kurumların açıldığı izlenmektedir. Günümüzde seramik üretimi endüstrileşme ile birlikte hızlı üretim seyrine devam etmektedir. Fabrikasyon üretimde tasarımcılar rol oynasa da atölyelerde sınırlı sayıda büyük çaba ile üretilen ürünlerin yerini alıp alamayacağı tartışma konusudur. Sınırlı sayıda özel seramik üretimi yapan atölyelerin ise, endüstrileşme ile daha nitelikli pişirimler yapabildiği, bununla birlikte form ve bezeme bakımından geleneksel yöntemlerini sürdürdükleri görülmektedir. Kültürel miras bakımından toplumların yaşam biçimlerini ve estetik seviyelerini yansıtan sınırlı sayıda özel seramik üretimlerinin devlet tarafından teşvik edilip atölyelerin desteklenmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akagündüz, Ü. (2016). Sanayi Devrimi Ve Sanayileşme. Uygurluk Tarihi Kitabı İçinde Kitap Bölümü (422-431), (Ed. Prof. Dr. İsmail Güven), Pegem Akademi, 6. Baskı. ISBN 978-9944-919-23-4
- Arslan, Ü. Ç. Demirağ, Y. H. (2017). Sanayi Devrimi: Sonuçları Ve Uluslararası Sisteme Yansımaları. Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği Ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ders Notu, 1-16. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/35814711/Sanayi_Devrimi_Sonu%C3%A7lar%C4%B1_ve_Uluslararası%C4%B1_Sisteme_Yans%C4%B1malar%C4%B1
- Baş, M. Yaman, E. N. (2015). Butik Zeytinyağı Üretimi Yapan İşletmelerde Stratejik Marka Yönetimi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 50(2), 102-121. Erişim Adresi: http://tisej.com/makale_ozet.php?MSID=HAXsg6VR3v_dTGgjYuXiSwT-B2yvJpg9EILTUs1BR30%
- Del Vecchio, M. (2001). Postmodern Ceramics. Thames & Hudson Press.
- Dilmaç, O. (2015). Tasarım Eğitimi Tarihi Ve William Morris, *İdil Sanat Ve Dil Dergisi*, 4 (16), 1-16. Erişim Adresi: <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1420639775.pdf>
- Ersöz, H. Y. (t.y.) Sosyal Siyaset. İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İktisat Lisans Programı, Ders Notu, 1-335. Erişim Adresi: http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/iktisat_ao/sosyalsiyaset.pdf
- Gökbel, F. M. (2021). Pandemi Süreci: Seramik Sanatına Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Sanat*, (13), 50-68. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademiksanat/issue/64719/953601>
- Gökbel, F. M. Gökbel Kaya, N. M. (2020). Sanatsal İfade Biçimi Olarak Çömlekçi Çarkının Kullanımı. *Kalemşi Dergisi*, 17 (Güz), 148-164. Erişim Adresi: <https://www.kalemisidergisi.com/makale/pdf/1611482862.pdf>
- Gökçen Özer, F. (2019). Çağdaş Sanatta Endüstriyel Objelerin Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1-86. Erişim Adresi: <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12452/4083/597618.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Hamitoğulları, B. (1982). Çağdaş İktisadi Sistemler: Strüktürel Ve Doktrinal Bir Yaklaşım. 4.b. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:508, 3. Baskı, Ankara, 1-847.
- Işık, A. (2009). Geçmişten Günümüze Sanayileşme Süreci. 1-5. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/301477341_Gecmisten_Gunumuze_Sanayilesme_Sureci
- Karabacak, P. Dilmaç, S. (2021). 1851 Yılı Ve Sanayi Devrimi Sonrası Endüstride Seri Üretim Bağlamında Tasarımın Rolü. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanat Ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 31-39. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/stardergisi/issue/65231/1002774>
- Kaya, H. (2020). Butik Lojistik Hizmeti, Mersin Üniversitesi, *Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 26-36. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/denlojad/issue/56026/646815>
- Külcü, R. (2016). Sanayi Devriminden 1700 Yıl Önce Yapılmış Erken Bir Keşif: Heron'un Buhar Türbini (Aerolipie). *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, 2(1), 32-39. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adibd/issue/56412/782841>
- Liu, Chang. (2020). Political Power and the Industrial Development of Cultural Artifacts in China. *Lateral Journal of the Cultural Studies Association*, 9(1), (Spring), 1-11. Erişim Adresi: <https://csalateral.org/issue/9-1/political-power-industrial-development-cultural-artifacts-china-liu/>
- Ölmezoğlu, G. Yardımcı, İ. (2021). Seramik Sanatı İçinde Stüdyo Çömlekçiliği (Seramikçiliği). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(116), Mayıs, 483-497. Erişim Adresi: https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=50091
- Önal, O. N. (2015). Avrupa'da Modern Seramik Sanatı. Sanatta Yeterlik Tezi. Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir. Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=dK576NNIKQq8rnBBinmBVw&no=rMxjRFi4Zt2oqgQt32_Rng
- Öztürk, A. (2010). Modern Sanat Hareketleri Etkisinde Seramik Sanatı. Yüksek Lisans Tezi, TC. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 1-137. Erişim Adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/488596>
- Salman Çevik, N. (2015). Avrupa Seramik Sanatında Endüstrileşme Süreci Ve Cumhuriyet Sonrası Türk Seramik Sanatına Yansımaları, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 77-95. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/20667/220472>
- Şensılav Sarıkaya, E. (2022). Benzersiz ve Alışılmadık: Martin Kardeşler ve Seramikleri. *Bodrum Journal of Art and Design*, 1(2), 161-180. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2493864>
- URL 1: <http://www.yesiltopuklar.com/cizgisinden-cikan-butiklere-dikkat.html> Erişim Tarihi: 17.12.2022)
- URL 2: <https://artigercek.com/haberler/kara-veba-dan-buyuk-londra-vebasi-na-tarihin-bes-buyuk-salgini-nasil-bitti> Erişim Tarihi: 25.12.2021
- URL 3: <https://sternbachtorrestangney.weebly.com/the-industrial-revolution.html> Erişim Tarihi: 25.12.2021
- URL 4: <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/sanayi-devriminin-itici-gucu-wattin-buhar-makinesi> Erişim Tarihi: 25.12.2021
- URL 5: <https://www.bilimma.com/iskenderiyeli-heron/> Erişim Tarihi: 25.12.2021
- URL 6: <https://baristaguuild.coffee/blog/leaves-beans-of-history-the-industrial-revolution> Erişim Tarihi: 25.12.2021

URL 7: <https://bostabure.com/dunyanin-ilk-uluslararası-fuari-the-great-exhibition/> Erişim Tarihi: 25.12.2021

URL 8: <https://moreliafilmfest.com/wiliam-morris-la-inspiracion-la-imagen-del-16-ficm/> Erişim Tarihi: 25.12.2021

URL 9: <http://throwingitover.blogspot.com/2010/03/bernard-leach.html> Erişim Tarihi: 25.12.2021

URL 10: https://en.wikipedia.org/wiki/Sh%C5%8Dji_Hamada Erişim Tarihi: 25.12.2021

URL 11: <https://www.nippon.com/en/japan-topics/g01006/> Erişim Tarihi: 25.12.2021

URL 12: <https://www.oxfordceramics.com/artists/42-shoji-hamada/works/2345-shoji-hamada-chawan-c1970s/> Erişim Tarihi: 25.12.2021

URL 13: <https://theartsociety.org/arts-news-features/become-instant-expert-leach-pottery> Erişim Tarihi: 25.12.2021

Yüksel, İ. (2018). Endüstriyel Seramik Tasarımı Ve Üretimi Sürecinde Problem-Çözüm Odaklı Yaklaşımlar. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (28), 1247-1258. Erişim Adresi: <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1540214483.pdf>